

Tomasz Kucharski, Instytucja egzorbitancji w systemie prawnoustrojowym Rzeczypospolitej Obojga Narodów, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2014, 342 s.

Abstract

Tomasz Kucharski, *The Institution of Egzorbitancje in the Political System of the Polish-Lithuanian Commonwealth*, Mikołaj Kopernik University Press, Toruń 2014, 342 p.

Tomasz Kucharski, of the Nicolaus Copernicus University in Toruń, is the author of a monograph titled *The Institution of Egzorbitancje in the Political System of the Polish-Lithuanian Commonwealth*. The subject of his research concerned the years 1573–1795. According to Kucharski's definition, *egzorbitancje* (which could be literally translated as “contraventions” or “transgressions”) were charges, made by noblemen in public, against the Sejm's and executive or judicative bodies' activities or inactivities. Those charges concerned infringements of both individual and collective rights of noblemen. A deep and thorough analysis of the term *egzorbitancje*, including its definition and synonyms, is found in the first chapter, where the historical development of *egzorbitancje* was also considered. The next part of the monograph was devoted to legislative acts (constitutions) concerning *egzorbitancje*. Kucharski presented their characteristics and their legal status in the legislative activity of the Sejm. The movement of the noble proponents of *egzorbitancje* was compared to its equivalent from the 16th century (the executionist movement). Regarding the last chapter, the most thought-provoking question that could be found there concerned the government audit system of the Polish-Lithuanian Commonwealth. According to Kucharski, the central position in the system was occupied by the Sejm. The key objective of the audit was to prevent the rule of law from being violated.

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, legal history, constitutional history, Sejm, egzorbitancje, constitutions concerning egzorbitancje, legislation, legislative process, sources of law, rule of law, Cardinal Laws, government audit.

Słowa kluczowe: Rzeczpospolita Obojga Narodów, historia prawa, historia ustroju, Sejm, egzorbitancje, konstytucje egzorbitancyjne, ustawodawstwo, proces legislacyjny, źródła prawa, praworządność, prawa kardynalne, kontrola państwowa.

W 2014 r., nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, ukazała się monografia Tomasza Kucharskiego *Instytucja egzorbitancji w systemie prawnoustrojowym Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Publikacja licząca 342 strony podzielona została na trzy obszerne rozdziały uzupełnione wstępem, zakończeniem, aneksem, a także bibliografią i indeksem osobowym. Książka stanowi rozszerzoną i uzupełnioną wersję pracy magisterskiej Autora napisanej pod kierunkiem Zbigniewa Naworskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Recenzji omawianej publikacji podjęli się: Zbigniew Naworski (UMK) oraz Izabela Lewandowska-Malec (UJ). Co ważne, nie jest to pierwsza publikacja autora na temat egzorbitancji¹.

Jako cel pracy Autor określił scharakteryzowanie istoty i roli egzorbitancji. Zakres chronologiczny pracy zasadniczo objął lata 1573–1795, choć wiele fragmentów odnosiło się także do czasów wcześniejszych, przede wszystkim epoki egzekucji praw (s. 17). Główny nacisk położony został na sfery związane z historią prawa i ustroju, z uwzględnieniem jednak tła politycznego XVII i XVIII stulecia, ponieważ, jak stwierdził Autor, „egzorbitancje stanowią jedno ze zjawisk kluczowych dla zrozumienia relacji społeczeństwa do organów władzy w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej [...]”. Tomasz Kucharski porzucił w swojej pracy dogłębną charakterystykę przedmiotu egzorbitancji na rzecz dogmatycznych aspektów tej instytucji (s. 15). Autor ujął fenomen egzorbitancji w świetle omawianego okresu jednolicie, co wydaje się słuszne ze względu na materiał źródłowy i dotychczasową ubogą literaturę przedmiotu.

Rozdział I został poświęcony zagadnieniom wstępnym. Autor zaprezentował w nim etymologię pojęcia egzorbitancji, a także (w świetle źródeł) zarysował czynniki składające się na instytucję egzorbitancji: „istnienie dobrego, starego prawa”, „empiryczne stwierdzenie jego nagminnego (a nawet jednostkowego) łamania w przeszłości”, „podkreślanie konieczności jego egzekwowania czy też zapobiegania jego ewentualnym naruszeniom w przyszłości” oraz ewentualnie „pociąganie do odpowiedzialności sprawców naruszeń” (s. 24–25). Powyższe uwagi oraz krytyczne podejście do dotychczasowych definicji pojęcia umożliwiły Autorowi zdefiniowanie egzorbitancji jako „zarzuty formułowane przez – głównie szlachecką – opinię publiczną na działania lub zaniechania w działaniu instytucji, o pozycji ustrojowej wtórnej wobec form szlacheckiej demokracji bezpośredniej (zwłaszcza sejm, organów władzy wykonawczej oraz sądów), dotyczące łamania przez te organy praw indywidualnych i zbiorowych szlachty”. Ponadto „na kanwie owych postulatów wdrażano proces legislacyjny, mający doprowadzić do uchwalenia specyficznych i swoistych aktów imperatywnych o randze konstytucji sejmowych, których treść oraz forma stanowiły potwierdzenie deklaratoryjne prawa już obowiązującego” (s. 31). Jako cel uchwalania egzorbitancji ujął T. Kucharski „poprawienie egzekwowania przepisów prawa”; jako podstawową funkcję – „ochronę porządku prawnego państwa oraz kontrolę działania jego organów i instytucji” (s. 31).

W ramach uwag wprowadzających Autor przedstawił występujące w źródłach pojęcia synonimiczne wobec egzorbitancji, a także zarys procesu kształtowania się in-

¹ Zob. T. Kucharski, *Konstytucje egzorbitancyjne w Rzeczypospolitej szlacheckiej w latach 1607–1648. Zarys problematyki*, CPH 2012, t. 64, z. 2; *idem*, *Modyfikacja charakteru prawnego paktów konwentów po roku 1632 [w:] Ex contractu, ex delicto. Z dziejów prawa zobowiązań*, red. M. Mięka, K. Stolarski, Kraków 2012.

stytucji egzorbitancji. W ramach tego ostatniego podkreślona została przede wszystkim waga okresu *interregni* po śmierci Stefana Batorego, sejmku inkwizycyjnego z 1592 r. oraz rokосу sandomierskiego (s. 45–49). Charakterystykę uzupełniono opisem fenomenów ustrojowo-społecznych, które zdaniem Autora wpłynęły na ukształtowanie się instytucji egzorbitancji na przełomie XVI i XVII stulecia: systemu monarchii elekcyjnej, zasad funkcjonowania magnaterii szlacheckiej w przedstawionych realiach ustrojowych, decentralizacji aparatu państwowego, ideologii sarmatyzmu czy sytuacji protestantów (s. 49–64).

Rozważania w I części pracy T. Kucharski zakończył przedstawieniem postulatów egzorbitancyjnych obecnych w publicystyce i propagandzie omawianej epoki (s. 64–87). Były one mocno zakorzenione w ówczesnej debacie publicznej (s. 87), a także odgrywały, zdaniem Autora, istotną rolę, poprzedzając pojawienie się egzorbitancji w procedurze legislacyjnej (s. 66).

W rozdziale II Autor wprowadził nieznanne w omawianym okresie pojęcie konstytucji egzorbitancyjnych, które zdefiniował jako „reakcję legislacyjną na formułowane przez opinię publiczną zarzuty pod adresem władz publicznych o łamanie prawa” (s. 89). Dokonał ich logicznego podziału na konstytucje ogólnopolskie i partykularne, a także na publiczne i prywatne. Analizę prawnego charakteru konstytucji egzorbitancyjnych przeprowadził, opierając się na funkcjonujących we współczesnej legislacji pojęciach poprawy, egzekucji, reasumpcji, objaśnienia oraz interpretacji prawa (s. 107). Na uwagę zasługują rozważania w przedmiocie różnego rozumienia „poprawy (naprawy, korektury) prawa”, a także interesująca analiza analogii ruchu „egzorbitancjonistów” do znanego z XVI stulecia ruchu egzekucyjnego, m.in. w perspektywie celów politycznych, treści wysuwanych żądań czy podmiotu odpowiedzialnego za egzekwowanie prawa. Autor przedstawił także prawne narzędzia naprawy egzorbitancji: reasumpcje konstytucji, objaśnianie prawa oraz relację wykładni do ostatniej instytucji. Przeprowadzone badania pozwoliły T. Kucharskiemu na określenie konstytucji egzorbitancyjnych jako „odrębnej od innych kategorii uchwał sejmowych ze względu na realizowaną przez nie funkcję”, którą było „interwencyjne reagowanie na dostrzeżone w praktyce prawnoustrojowej naruszenia obowiązującego stanu prawnego” nie przez reformę prawa, lecz jego „uporządkowanie” (s. 173). Autor zakwalifikował konstytucje jako prawo tworzone przez „odkrywanie” obowiązujących już norm prawnych (s. 172). Do kategorii „szczególnych” konstytucji egzorbitancyjnych T. Kucharski zaliczył te, które były uchwalane podczas bezkrólewia. Przedstawił procedurę uchwalania egzorbitancji elekcyjnych, a także opisał relację tych uchwał do paktów konwentów.

Rozważania w przedmiocie funkcjonowania systemu kontroli państwowej w Rzeczypospolitej, a także roli, jaką odgrywały w nim egzorbitancje, zostały objęte rozdziałem III książki. Autor podkreślił w nim, że w Polsce przedrozbiorowej nie istniał organ ściśle zajmujący się kontrolą państwową. Sejm – najważniejszy organ państwowy – główną funkcję pełnił również w zakresie kontroli, którą obejmował całość organów administracji (s. 197). Kontrolę sejmową, zdaniem Autora, można określić jako nieograniczoną, kompleksową, planową i następczą. Znacznie słabła ona w okresie międzysejmowym. W swojej pracy T. Kucharski przedstawił także cele kontroli, wśród których wyróżnił ochronę praworządności (związaną z obowiązywaniem w Rzeczypospolitej zasady nadrzędności prawa). Autor podkreślił, że Polsce przedroz-

biorowej naruszenie praw jednostki (szlachcica) przez organy władzy publicznej równe było naruszeniu całego systemu prawnego państwa (s. 207). Ten charakter egzorbitancji powodował, że często pośrednio chroniły one także interes indywidualny (s. 216). W ramach systemu ochrony prawa Autor wyróżnił egzorbitancje zwykłe (popelnione w ramach winy nieumyślnej władcy) oraz znaczne, określane jako „tyrania” lub „praktyki cudzoziemskie” (umyślne) (s. 214–215). Celem kontroli była także ochrona praw kardynalnych, których wykształcenie się Autor określił na połowę XVII stulecia. Badacz podjął także próbę przedstawienia zakresu zasad ustrojowych wchodzących w skład praw kardynalnych przed ich „skodyfikowaniem” w 1768 r. (s. 217). Ostatnim wyróżnionym przez historyka celem kontroli było zapobieżenie wprowadzeniu w Polsce władzy absolutnej (*absolutum dominium*), którą szlachta miała utożsamiać z absolutyzmem arbitralnym i władcą niezwiązanym prawem. W dalszej części pracy Autor zarysował status egzorbitancji wobec innych form kontroli – wykonywanej przez organy „konstytucyjne” i „antysystemowe”. Sprawowanie tej pierwszej T. Kucharski przypisał ministrom (kanclerzom, hetmanom), a także senatorom rezydentom w ramach kontroli wewnątrzadministracyjnej. W ramach kontroli sejmowej na sejmach zwyczajnych i ekstraordynaryjnych zarysował instytucję „desideratów” wnoszonych przez posłów od sejmików, odpowiedzialność urzędników przed sądem sejmowym oraz artykuł *de non praestanda oboedientia*. Obok nich wyróżniona została osobna kategoria sejmów kontrolnych, do których zaliczono m.in. sejmy inkwizycyjne oraz egzorbitancyjne (jako rozwiązanie modelowe). W ramach kontroli przez organy „antysystemowe” Autor przedstawił charakterystykę konfederacji i zjazdów rokoszowych. Zarysowany system kontroli i nadzoru w Rzeczypospolitej Obojga Narodów został opracowany w formie graficznej i umieszczony w aneksie (s. 317).

Książkę T. Kucharskiego czyta się płynnie, swobodnie i z zaciekawieniem. Format publikacji również nie budzi zastrzeżeń – książka została wydana poprawnie, w głównym tekście jedynie w nielicznych miejscach można odnaleźć literówki. Za niedociągnięcie można uznać fakt, że Autor w całym dziele przywołuje, jako źródło poznania ustawodawstwa sejmowego Rzeczypospolitej, przestarzałe wydawnictwo *Voluminów Legum*, podczas gdy dla części badanego okresu opublikowana została nowa edycja źródłowa: *Volumina Constitutionum*².

Wydaje się, że T. Kucharski wykonał fundamentalne założenie swojej pracy – przedstawił egzorbitancję jako samodzielną instytucję prawnoustrojową, którą dotychczas rzeczywiście traktowano raczej jako narzędzie niż podmiot systemu prawnego Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W zakończeniu Autor zarysował także najważniejsze postulaty badawcze: zarówno drobniejsze, jak i monumentalne (np. analizę zakresu podmiotowego i przedmiotowego egzorbitancji). Zaproponował również schemat systemu kontroli i nadzoru państwowego w Rzeczypospolitej, a także scharakteryzował rolę egzorbitancji w ramach każdej ze sfer, co niewątpliwie podnosi wartość

² Zob. *Volumina Constitutionum*, t. 1, Vol. 1–2 (1493–1549), do druku przygot. I. Dwornicka, S. Grodziski, W. Uruszczak, Warszawa 1996–2000; t. 2, Vol. 1–2 (1550–1609), do druku przygot. I. Dwornicka, S. Grodziski, W. Uruszczak, Warszawa 2005–2008; t. 3, Vol. 1–2 (1611–1640), do druku przygot. S. Grodziski, A. Karabowicz, M. Kwiecień, 2010–2013. Ponadto, już po wydaniu książki T. Kucharskiego, opublikowany został t. 4, Vol. 1 *Voluminów* (1641–1658), do druku przygot. K. Fokt, S. Grodziski, M. Kwiecień, Warszawa 2015.

opracowania. Choć praca nie ustrzegła się drobnych mankamentów, z pewnością stanowi ważny wkład w historię ustroju Polski przedrozbiorowej, przedmiot często zaniedbywany przez współczesnych historyków prawa na rzecz czasów późniejszych.